

Hana Pátková

Paleografické poznámky

k českým biblickým rukopisům 15. století*

Paleographic notes on 15th century Czech biblical manuscripts

■ **Abstract:** This study deals with late medieval biblical manuscripts of Bohemian origin from the paleographic standpoint. The main emphasis is placed on 15th century Czech-language manuscripts. In the 14th century these had been written in book gothic, while in the 15th century bastarda script had very much caught on. In addition to manuscripts that are written carefully and even calligraphically, some more everyday texts also appear. The basic characteristics of Czech-language manuscript script do not differ from that of Latin and German manuscripts. Similar script occurs in official documents. Bastarda slowly begins to be used even in liturgical manuscripts.

■ **Keywords:** late medieval Latin script; late medieval Bible manuscripts

■ **Prof. PhDr. Hana Pátková, PhD.,** působí na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se pomocnými vědami historickými, především středověkou paleografií, a sociálními a kulturními dějinami pozdního středověku (hana.patkova@ff.cuni.cz).

Tato studie se nazývá „paleografické poznámky“: soudím totiž, že paleografický pohled může být zajímavý a může vést k některým novým úvahám a řešením. Přitom jde pouze o jeden z mnoha prvků, k nimž lze při práci s rukopisy přihlídnout. Text je proto pokud možno stručný.

Jde-li o písmo pozdně středověkých českých biblických rukopisů, lze upozornit na několik aspektů. Východiskem je soubor několika desítek kodexů,¹ přičemž je nutno počítat s tím, že řada se jich patrně nedochovala; teoreticky měly větší naději na přežití ty náročnější, kaligrafičtější a s rozsáhlejší výzdobou. Poměrně všeobecně je uváděno, že písmem těchto rukopisů je bastarda,² tedy písmo, které tvarově kombinuje prvky knižní minuskuly a prvky kurzívy. Taková písmena jsou v pozdně středověké Evropě běžně rozšířena,³ nejde o nic regionálně specifického. Regionální mohou být některé kon-

* Tato studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Fontes. Prameny k českým dějinám*.

¹ Srov. Vladimír KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997. V této práci jsou zmíněny prakticky všechny dále citované české biblické rukopisy, takže na ni již není jednotlivě odkazováno. Důležitou prací V. Kyase, pokud jde o biblické rukopisy, je též *Dobrovského třídění českých biblických rukopisů ve světle pramenů*, in: Julius Dolanský - Bohuslav Havránek (edd.), *Josef Dobrovský 1753–1953*, Praha 1953, s. 227–300. Jan MERELL, *Bible v českých zemích od nejstarších dob do současnosti*, Praha 1956 na s. 26–29 podává velmi stručný přehled rukopisů včetně zmínek o výzdobě, písmu však pozornost nevěnuje.

² K tomu Jiří PRAŽÁK, *Původ české bastardy*, *Studie o rukopisech* (dále jen SR) 20, 1981, s. 93–118; Pavel SPUNAR, *Genese české bastardy a její vztah k českým prvotiskům*, *Listy filologické* 78, 1955, s. 34–51; TÝŽ, *L'évolution et la fonction de la bâtarde en Bohême et en Pologne*, *Studia Źródłoznawcze* 6, 1961, s. 1–19.

³ Jacques STIENNON, *Paléographie du Moyen Age*, Paris 1991, s. 139–140; Michelle BROWN, *A guide to western historical scripts*, London 1992, s. 80–81; Marc SMITH, *L'écriture de la chancellerie de France au XIVe siècle*, in: Otto Kresten - Franz Lackner (edd.), *Régionalisme et internationalisme*,

krétní tvary určitých liter či okruhy užívání tohoto písma. V českém prostředí bývají počátky bastardy hledány v listinném písmu kanceláře Karla IV. Otázkou však zůstává, nakolik se na jejím vzniku podílelo písmo soudobé školské praxe. Prvky bastardy lze sledovat nejméně od sklonku 14. století v některých rukopisech náboženského obsahu (mj. části biblického textu) i v rukopisech světských.⁴ Zdálnivě by vzhledem k určitým kurzívním prvkům mohlo jít o jednodušší a praktičtější písmo ve srovnání s knižní gotikou. Přitom již v počátečním období jejího užívání se objevuje v náročnějších kodexech, není jen běžným užitkovým písmem. To s sebou nese prosazování kaligrafických tendencí. Takové písmo již není jednoduché a praktické ani z hlediska písaře, ani z hlediska čtenáře. Určitým problémem je také rozhraničení kurzívy a bastardy, neboť i kurzíva se používá pro psaní textů neúředního charakteru, včetně textů biblických.⁵ Pohled na starší vrstvu českých biblických rukopisů ukazuje, že 14. století bylo ještě obdobím převahy gotické minuskuly. Týká se to jazykově latinských, českých i německých textů, nelze zde tedy spojit národní jazyk s určitým písmem, jak dokládá nejstarší část Klementinského žaltáře, vzniklá cca kolem poloviny 14. století;⁶ Drážďansko-leskovecká bible ze šedesátých let 14. století;⁷ latinská Bible Kunše oltářníka z roku 1389⁸ či ka-

---

Vienne 2008, s. 279–298; Wolfgang OESER, *Beobachtungen zur Entstehung und Verbreitung schlaufenloser Bastarda*, Archiv für Diplomatik 38, 1992, s. 235–243.

- ⁴ Řadu snímků náročnějších rukopisů z 15. století lze kromě portálu Manuscriptorium nalézt také v práci Karel STEJSKAL – Petr VOIT, *Iluminované rukopisy doby husitské*, Praha 1991. Dále též v pracích Josefa Krásy, srov. *Knižní malba 1420–1526*, in: Josef Krása, *České iluminované rukopisy 13.–16. století*, Praha 1990, s. 311–375; TÝŽ, *Husitský biblicismus*, tamtéž, s. 298–310; TÝŽ, *K olomouckým rukopisům 15. století*, tamtéž, s. 375–399; a Karla Stejskala, srov. *Iluminované bible v Čechách a jejich vztah k západoevropské knižní malbě*, in: Helena Pavlincová – Dalibor Papoušek, *Česká bible v dějinách evropské kultury*, Brno 1994, s. 97–116. Nově také u Pavla BRODSKÉHO, *Krásy českých iluminovaných rukopisů*, Praha 2012.
- ⁵ Srov. např. Pavel SPUNAR, *Oživená diskuse o paleografické terminologii*, Listy filologické 89, 1966, s. 442–443; TÝŽ, *Sur les questions de la terminologie des écritures livresques du 9e au 16e siècle*, Listy filologické 80, 1957, s. 35–40, 95–97; TÝŽ, *Zum Aufkommen der gotischen Kursive im Mitteleuropa*, Scriptorium 54, 2000, s. 14–19; Jiří PRAŽÁK, *Názvosloví knižních písem v českých zemích 2 – 13.–15. století*, SR 5, 1966, s. 1–30; TÝŽ, *Počátky knižní kurzívy v Čechách*, SR 18, 1979, s. 115–143; Gerard LIEFTINCK, *Nomenclature des écritures livresques du XIe au XVIe siècle*, Paris 1954.
- ⁶ Národní knihovna ČR (dále jen NK ČR), sign. XVII A 12, přístupné na [http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set20080808_106_97&client=\[náhled 13. 8. 2013\]](http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set20080808_106_97&client=[náhled 13. 8. 2013]).
- ⁷ Zničena byla v roce 1914 v Lovani, dochovány jsou fotografie části rukopisu. Srov. Vladimír KYAS, *První český překlad bible*, Praha 1971, zvl. s. 8–10, snímky srov. tamtéž, obr. 1–8; TÝŽ (ed.), *Staročeská bible drážďanská a olomoucká I*, Praha 1981, obr. 5–7; TÝŽ, *Česká bible*, frontispis a s. 55. V Kyas vydal tři svazky edice v letech 1981–1988, čtvrtý svazek dokončila a vydala Jaroslava Pečirková roku 1994 v Paderbornu, pátý svazek táž s Markétou Pytlíkovou, Hanou Kreisingerovou a Mladou Homolkovou v Praze roku 2009. Též srov. Hans ROTHE – Friedrich SCHOLZ – Vladimír KYAS – Jaroslava PEČÍRKOVÁ – Karel STEJSKAL, *Die altschleischische Dresdener Bibel. Facsimile aufgrund der photographischen Aufnahmen von 1914 nach dem verbrannten Original aus dem 14. Jahrhundert*, Paderborn 1996.
- ⁸ Knihovna Národního muzea (dále jen KNM), sign. f 1, přístupná z [http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set04042634&client=\[náhled 13. 8. 2013\]](http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set04042634&client=[náhled 13. 8. 2013]). Podobně i třídílná Bible ze Sadské, KNM, sign. XIII A 8, XII A 19, XIII A 10, snímky [http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set031101set4117&client=\[náhled 13. 8. 2013\]](http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set031101set4117&client=[náhled 13. 8. 2013]); [http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set031101set4127&client=\[náhled 13. 8. 2013\]](http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set031101set4127&client=[náhled 13. 8. 2013]); http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_te_i_digidoc&docId=set04071371&cli

ligrafická německá Bible Václava IV., napsaná někdy před rokem 1390.⁹ Ve všech těchto případech jde o kaligrafické nebo alespoň pečlivě provedené texty. Ze sklonku 14. či počátku 15. století ještě budíž příkladem knižní gotiky tzv. Frymburský zlomek Nového zákona.¹⁰ Bastarda se objevuje v podstatně menší míře.¹¹

Ke změně patrně dochází počátkem 15. století. Ve skupině kaligrafičtějších rukopisů je výrazným zástupcem textů provedených bastardou tzv. Litoměřicko-třeboňská bible čili Bible Petra Zmrzlíka ze Svojšína (vznikla cca v letech 1409–1414).¹² Zde lze sledovat určitý funkční posun užívaných písem – základní text je psán velmi pečlivou bastardou, gotika slouží jako vyznačovací písmo. Zdá se však, že jde spíše o výjimku. O málo mladší jsou české kaligrafické Bible olomoucká (1417–1419)¹³ a boskovická (asi mezi 1415–1420).¹⁴ Dále lze tuto linii sledovat přes celé 15. století – jako ukázky lze uvést např. Starý zákon Zamojských ze třicátých let 15. století,¹⁵ Starý zákon Dlabačův¹⁶ (druhá třetina 15. století), Bibli Filipa z Padařova (1432–1435),¹⁷ Kunštátskou bibli (kolem poloviny 15. století),¹⁸ tzv. Bibli tábořské mlynářky,¹⁹ zhruba souvěkou; postupujeme-li dále v čase, tak např. Bibli mikulovskou ze třetí čtvrtiny 15. století,²⁰ Pernštýnskou bibli

ent= [náhled 13. 8. 2013]. Z roku 1354 pochází bohatě iluminovaná, ale písarsky „standardní“ Bible z Nisy (snímky Pavel BRODSKÝ, *Iluminované rukopisy českého původu v polských sbírkách*, Praha 2004, s. 96–99; TÝŽ, *Krása*, zvl. s. 99, 100, 111, 166. Uložena v Nise, Muzeum w Nysie, sign. PA 3883).

⁹ Österreichische Nationalbibliothek (dále jen ÖNB), cod. 2759–64. Faksimilová edice *Wenzelsbibel*, Graz 1981–1990. Z českých badatelů se na její přípravě podílel Ivan Hlaváček.

¹⁰ NK ČR, sign. XVII J 17/13. http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20090410_155_48&client= [náhled 13. 8. 2013].

¹¹ Např. žaltář NK ČR, sign. VII H 5a z přelomu 14. a 15. století či tzv. Proroci rožmberští, NK ČR, sign. XVII D 33 (snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20060203_21_11&client= [náhled 13. 8. 2013]). Zmiňme také Bibli sandoměřskou, datovanou uměleckohistoricky na konec 14. století (srov. P. BRODSKÝ, *Iluminované rukopisy*, č. 31. Uloženo v Sandomierzi, Archiwum Diecezjalne, sign. Biblia sacra 14).

¹² Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, sign. A 2; SOA Litoměřice, Litoměřice, biskupská knihovna, sign. B I F/3. Částečně digitalizována na <http://digi.ceskearchivy.cz/DA?id=146&lang=cs> [náhled 13. 8. 2013]. Snímek např. V. KYAS, *Česká bible*, obr. 2, 3.

¹³ Srov. edici v pozn. 8. Státní vědecká knihovna Olomouc (dále SVKOL), sign. M III 1/I, 1/II. Snímky též http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1318929158_5&client= [náhled 13. 8. 2013]; http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1318929158_6&client= [náhled 13. 8. 2013].

¹⁴ SVKOL, sign. M III 3; <http://dig.vkol.cz/dig/miii3/index.htm> [náhled 13. 8. 2013].

¹⁵ NK ČR, sign. XVII C 56, Snímky např. V. KYAS, *Česká bible*, obr. 9, 10. Též http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rep_remake141&client= [náhled 13. 8. 2013].

¹⁶ Knihovna královské kanonie premonstrátů na Strahově (dále jen KKKPS), sign. DB IV 50, snímky na http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1341811972_32&client= [náhled 13. 8. 2013].

¹⁷ ÖNB, cod. 1175, snímek např. V. KYAS, *Česká bible*, snímek č. 11–12.

¹⁸ Moravská zemská knihovna (dále jen MZK), sign. Mk 3. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set05011870&client= [náhled 13. 8. 2013].

¹⁹ NK ČR, sign. XVII A 10. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20080808_106_96&client= [náhled 13. 8. 2013].

²⁰ MZK, sign. Mk 1. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=request_document&docId=rec1323815830_20 [náhled 26. 6. 2013].

z roku 1471,²¹ Martinickou bibli z roku 1475²² ad. Kaligrafičtější bastarda biblických rukopisů je velice stabilní, poněkud se odlišuje u jednotlivých písařů, ale základní tvary liter jsou stabilizované. Objevuje se i velmi výrazně lámaná kaligrafická bastarda, nelišící se písařskou náročností od kaligrafické gotiky.²³ Tato velká stabilita písma je v podstatě obdobou jevu, ke kterému dochází dříve u knižní gotiky – tvary písma se v čase proměňují minimálně, stereotypní písmo namnoze neumožňuje bližší dataci, pokud nejsou k dispozici data v kolofónu nebo nepaleografické indicie stáří, jako iluminátorská výzdoba, specifický pravopis či určitá redakce konkrétního textu. Pro jazykově české biblické rukopisy 15. století platí, že již od roku cca 1415 jsou většinou psány diakritickým pravopisem;²⁴ ten je v nich rozšířen tak všeobecně, že jeho samotný výskyt není pro detailnější datování příliš použitelný.

Toto písmo se vcelku neodlišuje podle jazyka textu, není nijak specifické právě pro češtinu. Příkladem latinských biblí zde může být např. Bible Zikmunda z Domažlic (1419),²⁵ Bible oseká Jana Gaudencia z roku 1418,²⁶ Bible Sixta z Ottersdorfu ze třicátých let 15. století²⁷ nebo Nový zákon z druhé poloviny 15. století.²⁸

Vedle této dalo by se říci kaligrafické linie se však objevuje ještě jeden směr, a to jsou rukopisy psané písmem více či méně užitkovým, méně náročné, případně až zběžně kurzívní. Lze je sledovat v jazykově českém provedení – příkladem budiž zběžně psaný zlomek Izaiáše,²⁹ zde však vzhledem k dochování nelze přesně rozeznat kontext, tj. nakolik je text zbytkem rozsáhlého rukopisu, tvarově stabilizované, ale nijak ka-

²¹ NK ČR, sign. XVII A 7. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1297174266_29&client= [náhled 13. 8. 2013].

²² NK ČR, sign. XVII A 37. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1283761530_45&client= [náhled 13. 8. 2013].

²³ Např. výše uvedená Pernštýnská bible či cca stejně stará Kladrubská bible (NK ČR, sign. XVII A 29, snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20080219_38_196&client= [náhled 13. 8. 2013]).

²⁴ Srov. k pravopisu Jana PLESKALOVÁ, *Jan Hus a nabodeníčka*, www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova/CJBA_Hus_a_nabodenicka.rtf [náhled 13. 8. 2013], přístupné přes www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova. Dušan ŠLOSAR, *Diakritický pravopis*, in: Michaela Čornejová – Lucie Rychnovská – Jana Zemanová (edd.), *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*, Brno 2010, s. 200–205. K interpunkci Jaroslava PEČÍRKOVÁ – Hana KREISINGEROVÁ – Markéta PYTLÍKOVÁ, *Interpunkce a členění textu v staročeských biblických rukopisech*, in: M. Čornejová – L. Rychnovská – J. Zemanová (edd.), *Dějiny českého pravopisu*, s. 167–187.

²⁵ NK ČR, sign. VIII A 8. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&virtnum=2&client= [náhled 13. 8. 2013]. Podobně i Bible hnězdenská z roku 1414, snímky P. BRODSKÝ, *Iluminované rukopisy*, s. 46, 47, 49; TÝŽ, *Krásy*, s. 105, 110, 111, 125, 165. Gniezno, Archivum archidiecezjalne, sign. MS 14.

²⁶ NK ČR, sign. Osek 72. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20100108_182_31&client= [náhled 13. 8. 2013].

²⁷ NK ČR, sign. XIII A 3, snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20060315_118_31&client= [náhled 13. 8. 2013]. Časově nepříliš vzdálená je patrně i Bible (Starý zákon) královny Kristiny, srov. Stanislav PETR, *Český Starý zákon královny Kristiny ve vatikánské knihovně*, SR 33, 1999–2000, s. 201–226, snímky na s. 221–226.

²⁸ NK ČR, sign. VII G 14, snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&virtnum=0&client= [náhled 13. 8. 2013].

²⁹ NK ČR, sign. XVII J 17/24. Snímek http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20090410_155_60&client= [náhled 13. 8. 2013].

ligrafické písmo tzv. mladších Proroků a žaltáře z doby kolem roku 1430,³⁰ Starý zákon z Kutné Hory (1440)³¹ či částečně Strahovský Nový zákon z počátku osmdesátých let 15. století.³² Jednodušší písařské provedení lze obdobně sledovat i v německé a latinské jazykové variantě, jak dokládá např. německý Nový zákon z Teplé z konce 14. či počátku 15. století.³³ Velmi zajímavý je z tohoto hlediska Nový zákon Ondřeje Figula z Rokycan, faráře z Žerčic, z let 1417–1436,³⁴ kde je český a latinský text písařsky zhruba na stejné úrovni, nebo latinská bible s interlineárnými glosami ze sedmdesátých let 15. století.³⁵

Biblické rukopisy 15. století by mohly být dokladem ústupu tradiční knižní gotiky, která se nadále omezuje na liturgické rukopisy. Je však nutno podotknout, že bastarda pronikala i tam, byť velmi pozvolna, a to i v jednoznačně katolickém prostředí. Příkladem může být misál z Křivců u Teplé ze sklonku 15. století.³⁶

Srovnání s oblastí, v níž se prvky bastardy objevily dříve – totiž s oblastí úředních písemností a kancelářského písma – ukazuje, že prakticky tytéž rysy lze sledovat v písmu pečlivěji provedených listin a v záznamech úředních knih.³⁷ Výraznou odlišností je pouze to, že v úředních písemnostech – byť jazykově českých – je použito diakritického pravopisu, i když nedůsledně, velmi vzácně. Zkratky užívané v českých biblických rukopisech se podstatně neodlišují od zkratek, které se vyskytují v jiných soudobých

³⁰ NK ČR, sign. XVII E 16. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20060315_118_44&client= [náhled 13. 8. 2013].

³¹ NK ČR, sign. XXIII F 39. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1288001454_60&client= [náhled 13. 8. 2013].

³² KKKPS, sign. DB II 1. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1341811972_29&client= [náhled 13. 8. 2013]. K této písařsky jednodušší skupině má blíže i Bible Jana Záblického ze sedmdesátých let 15. století, psaná poměrně pravidelnou bastardou s výrazně neklidným písmovým obrazem. Srov. Stanislav PETR, *Bible Jana Záblického ve Stefanykově knihovně ve Lvově*, SR 35, 2002–2003–2004, s. 65–98, snímky s. 95–98.

³³ Knihovna kláštera premonstrátů v Teplé (dále jen KKPT), knihovna, sign. b 10, nyní v NK ČR. Snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rep_remake38&client= [náhled 13. 8. 2013].

³⁴ NK ČR, sign. XI A 14, snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=set20060315_118_40&client= [náhled 13. 8. 2013].

³⁵ NK ČR, sign. XXIII B 88, snímky http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.php?request=show_tei_digidoc&docId=rec1332152002_42&client= [náhled 13. 8. 2013].

³⁶ KKPT, D 19, nyní v NK ČR. Snímek Hana PÁTKOVÁ, *Česká středověká paleografie*, Praha 2008, s. 199. Popis též František HOFFMANN, *Soupis rukopisů kláštera premonstrátů Teplá 1*, Praha 1999, č. 236. Z Moravy – z Olomouce srov. misál v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc, sign. CO 50 (Ivo HLOBIL – Marek PERŮTKA (edd.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 III: Olomoucko*, Olomouc 1999, s. 484), nebo tzv. Misál olomoucký, tamtéž, CO 278, o něm tamtéž, s. 486–488. Zajímavým dokladem tohoto vzácného jevu v sousedství českých zemí koncem 15. a počátkem 16. století by mohl být misál z Krakova, snímek Leszek WETESKO (ed.), *Ars scribendi. O sztuce pisania w średniowiecznej Polsce*, Gniezno 2008, s. 139; Archivum archidiecezjalne w Gnieźnie, sign. MS 146, a tzv. Olbrachtův misál, tamtéž, sign. MS 139, základní popis a snímky tamtéž, s. 140–141, uložení tamtéž, tamtéž MS 139. Písmem obou rukopisů je kaligrafická bastarda.

³⁷ Písmo tohoto období dosud nebylo monograficky zpracováno, něco lze nalézt v rámci diplomatických studií, např. Josef MACEK, *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského*, Sborník archivních prací 2, 1952, s. 57–63; v rámci syntéz např. František MUZIKA, *Krásné písmo ve vývoji latinky 1*, Praha 1958, s. 440–467; snímky též H. PÁTKOVÁ, *Česká středověká paleografie*, příloha III., s. 210–214, příloha IV., s. 222–228. Mnoho snímků soudobých listin lze dohledat na <http://www.monasterium.net>.

jazykově českých textech, obecně je četnost zkratk v českých textech nižší než v latinských.³⁸ Běžněji se lze setkat se zkratkou nadepsáním koncového písmene, v některých případech se objevují zkratky ovlivněné latinskými texty a v nich obvyklými způsoby zkracování. Lze se tak setkat např. s titulem naznačujícím vynechané m, n či s ustálenými znaky s písmenem p, pokud je bylo možno využít v českém textu. Analogická písma – bastardy – se objevují v pozdním středověku v dalších oblastech Evropy. Jejich použití jako knižního písma je však značně různorodé a zdaleka ne vždy tak dominantní jako v Čechách.

---

³⁸ Četnost výskytu se liší mezi jednotlivými rukopisy. K těm s hojnějšími zkratkami patří např. Bible tábořské mlynářky, Bible Ondřeje Figula (zde mohlo hrát roli ovlivnění latinským textem), Bible moskevská (Moskva, Státní historické muzeum, sbírka Chludova, sign. 130d, snímky V. KYAS, *Česká bible*, s. 92–95; srov. TÝŽ, *Česká rukopisná bible v Moskvě*, *Listy filologické* 82, 1959, s. 247–249.